

TÜRK TIP TARİHİNDE EMZİRME Breastfeeding in History of Turkish Medicine

Orkun Tolunay¹

¹Dr., Adana Numune Training and Research Hospital, Dept. of Pediatrics

ÖZET

Bebek beslenmesinde gelinen son noktada anne sütü açık ara ile kazanandır. Ancak arada mamaların öne çıktığı, yanlış beslenme modellerinin uygulandığı kısa dönemler de olmuştur. Türk pediatri tarihine göz atıldığında bazı yanlış düşünceler, uygulamalar olduğu görülse de anne sütünün hep ilk seçenek olduğu görülmektedir. Atalarımızın henüz ülkemizde yer edinmemiş olan süt bankası kurumunu süt anne ile çözdüğü, annenin emzirmesi, beslenmesi, süt annenin seçimi, özellikleri hakkında oldukça ayrıntılı tarifleri olduğu görülmektedir.

Tibbin atalarından, aynı zamanda bizim de atamız olan İbn-i Sina bu konularda görüşler bildirmiş, İslam tıbbında, Osmanlı-Türk tıbbında da genellikle bu görüşler kabul görmüştür. Bu yazıda İbn-i Sina dışında Şaban Şifai, Eşref bin Muhammed' inde benzer görüşleri aktarılacaktır.

Günümüzde bebeklerin ilk 6 ay yalnızca anne sütü ile beslenmesi, bebeklere hiçbir şekilde şekerli, ballı yada tuzlu su karışımlarının verilmemesi, bebeklerin her istediğinde emzirilmesi önerilmektedir. Doktorların anneleri yanlış uygulamalar için uyardıktan önce bu davranışların ortaya çıkış sebeplerini bilerek annelere geçmişteki yanlış bilgiler ve şu an için sahip olunan yeni bilgileri anlatmaları ile anneler doğruyu yapmaya daha kolay ikna edilebilirler. Geçmiş doğruyu ve yanlış ile bilmeden sağlam bir gelecek inşa edilemez.

Anahtar Kelimeler: Anne sütü; Emzirme; Süt anne; Pediatri tarihi; İbn-i Sina; Şaban Şifai; Eşref bin Muhammed

ABSTRACT

Breast milk is, by far, the winner in the present situation of baby feeding. However, there have been short periods witnessing popularity of formula feeding or wrong feeding models. We see wrong notions and applications when looking at the history of Turkish Pediatrics. Though, breastfeeding is always prioritized. We see that our ancestors solved the absence of the milk bank institution, which has no application in our country yet, with wet nurses. They also provided detailed specificities of breastfeeding, feeding of mother, choosing wet nurse and their characteristics.

İbn-i Sina, being amongst the pioneers of medicine and who is also is one of our ancestors, pondered opinions on this subject. Islamic medicine and Ottoman-Turkish medicine generally adopted them. In this article, apart from İbn-i Sina, similar thoughts of Şaban Şifai and Eşref bin Muhammed will also be provided.

We advise that during the first six months, babies should only be breastfed and they should never be given water mixtures with sugar, honey or salt. We also advise that babies should be nursed whenever they want. Before doctors warn mothers about malpractices, they should know the reasons of them. Thereby, they can explain past misinformations and also present new informations. Therewith, they can more easily convince mothers to do the right things. Without knowing the past with good and wrong practices, no solid future can be established.

Keywords: Breast milk; Breastfeeding; Wet nurse; History of paediatrics; Avicenna; Şaban Şifai; Eşref bin Muhammed

GİRİŞ

Tıbbın babası olarak da bilinen İbn-i Sina hicri 370, miladi 980 senesi ağustos ayında Khormisen (Buhara) kasabasında doğmuş, hicri 428 senesi Ramazanın ilk cumasında (21 haziran 1037) de Hamedan' da ölmüş aslen Türk çok yönlü bir bilim adamıdır. El-Kanun Fi't-Tıbb (Cannon of Medicine) uzun yıllar doğu ve batıda okullarda okutulmuştur.^{1,2}

Aslen Anadolu'lu bir Türk olan Şaban Şifai (tabib şifai Şaban Efendi) Ayaş Ankara'da doğmuş, İstanbul'da tıp öğrenerek saray tabipleri arasına katılmış, bir dönem kadılık da yapmıştır. En önemli eseri çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine olan "Tedbîrü'l-Mevlûd" dır.³⁻⁶

Hakkında çok da bilgi bulunmayan Eşref bin Muhammed' in XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyıl başlarında yaşadığı düşünülmektedir. Elde olan tek eseri "Haza`inu`s-Sa`adat" toplum sağlığı üzerine genel bir kitaptır.^{4,7} Kitabın dili Türkçedir ve Eşref bin Muhammed bir Türk alimidir. Eserinde "*Bundan sonra erbâb-ı 'akla şöyle 'arz oluna, ben za'îf kim Eşref bin Muhammedin uşbu kitabı Türk dilince cem' eyledüm. Hakdan tevfiik dileyüb uşbu kadar beyaza getüri bildüm*" demektedir.⁸

İbn-i Sina hayatı ve eserlerine artık kolaylıkla ulaşabilmektedir. El-Kanun Fi't-Tıbb'in 1995'de Prof. Dr. Esin Kahya tarafından Türkçeye çevrilmesi ile tıp tarihçilerini işi daha da kolaylaşmıştır.¹ Ancak Şaban Şifai ve özellikle Eşref bin Muhammed konusunda Necmettin Şafak tarafından 2004 yılında hazırlanan doktora tezine kadar çok fazla çağdaş Türkçe belge bulunmamaktaydı. On dördüncü ve on beşinci yüzyıldaki tıp yazmalarında çocuk sağlığı ve hastalıkları konusunu inceleyen bu eser çok zengin bir kaynak olmuştur.⁴

Bu makalede İbn-i Sina, Şaban Şifai ve Eşref bin Muhammed'in bebek beslenmesi, emzirme üzerine görüşlerinin bir kısmı aktarılacaktır.

İBN-İ SİNA VE BEBEK BESLENMESİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

İbn-i Sina'nın bir bebeğin mümkün oldukça anne sütüyle beslenmesini önerdiği fikirleri bugünkü çağdaş tıp uygulamalarıyla örtüşmekteyken, sütün oluşumu hakkındaki fikirleri ise çelişmektedir. İbn-i Sina bu konuda; "*çünkü o fetüs olarak bebeği büyüten kana en yakın ve doğal olarak, gelişip, büyüme için en uygun olan. Annenin göğsünde kan süte dönüşür. Bu bebek için yararlıdır ve onun yapısı için cazip ve kabul edilebilir*" demektedir.^{1,4}

Beslenme miktarı ve sayısı ile ilgili düşünceleri de çağdaş tıbbi uygulamalardan farklıdır. Onun "*Başlangıçta bebek günde iki veya üç defa memeyle beslenir ve ilk birkaç gün genellikle fazla beslenmeden kaçınılmalıdır. Başlangıç besininden önce bebeğe biraz saf bal verilmesi iyi olacaktır. İlk gelen süt biraz normal olmadığından, sütü hemen bebeğe vermek yerine bir miktar süt dışarı atılmalıdır.*" cümlesinden hareketle; farklı görünümü olan kolostrumun henüz tanınmadığını ve kötü-zararlı görüldüğünü söylemek mümkündür. Ayrıca bu öneride beslenme sayısı da oldukça geride kalmaktadır.^{1,4}

Yenidoğanların emzirildikçe dışkılama sayılarının artması, çağdaş pediatri pratiğinde sağlık belirtisi olarak görülürken, geçmiş dönemlerde bu durum ishal ve hastalık olarak değerlendirilmiş olabilir. Günümüzde dahi anneler bebek sık dışkıladığında bunun hastalık işareti olduğunu, sütlerinin bebeklerine zarar verdiğini düşünebilmektedir.

Bebeğe ilk olarak anne sütünden önce farklı bir gıda verme önerisini İbn-i Sina dışında Hz Muhammed'de de (sav) görüyoruz (asıl adı Muhammed bin İsmail olan büyük hadis alimi İmam-ı Buhari'nin bize aktardığı hadiste "*yeni dünyaya gelen çocuk daha anne sütü emmeden Resûlüllah'a götürülür, çocuğu kucağına oturtup ağzında yumuşatmış olduğu hurma ile çocuğun damağını oğar...*" ifadesi geçmektedir).^{9,10}

ŞABAN ŞİFAİ VE BEBEK BESLENMESİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

Şaban Şifai de benzer şekilde bebeklerin hazmetme yeteneğinin düşük olduğu düşüncesiyle az emzirmekten yanadır ve bu konuda “ve dahi vacib olan oldur ki evvel emirde çok emzirmeyip günde iki defa ile iktifa ideler ve birinci defada tahammülünden ziyade az az vireler. El hasıl vacip olan ol müddet etfalde dahi riayet olunmaktır ki her bir emzirme arasında önceki emdiği hazım olacak zamanı gelmeli. Ol müddetin ise azı altı saat olup ortası sekiz saat olduğuna binaen yirmidört saatte dört defa’ emzirmek ile iktifa tıfla faydalı olduğu apaçık oldu sekiz saat itibarında üç defa lazım olur ba husus evaili ahvalleri ola zira anların haleti tıfliyede hazımları zayıf olduğu bilinmektedir.”⁴

Şaban Şifai emzirmenin faydalarını ve gerekliliğini anlatırken yalnızca meme başının bile ağza alınmasıyla bebeğin bazı hastalıklardan korunabileceğini belirtmektedir: “Emzirme hususunda kiba-ı etibbanın doğru bildikleri mümkün oldukça tıflı validesi emzirmektedir zira validesinin südü tıflın rahmi maderde iken gıdası olan demi tamasın fazlasından ve veladetinden sonra ol demin cümlesinden uzak olmağla asıl gıdasının cevherine benzeri olmadığından ülfet ve kabule münasib olur. Hatta anası emzirmesinin faydasını anlatırken bit-tecrübe tashih olunmuştur ki tıfla arız olan bazı eziyet mücerret anasının memesi ucunu ağzına almak ile mündefi’ olur. Yani dahi südden lezzetyab olmadan meme ucu ağzına girdiği gibi gizli olan elemi mündefi’ olur.”⁴

EŞREF BİN MUHAMMED VE BEBEK BESLENMESİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

Eşref bin Muhammed, ilk süt ve emzirme için görüşlerinde kolostrumun uzaklaştırılmasına “Anası bir it enüğüne göğsündeki sütünü emzirmek gerek. Şöyleki hiç kalmıya. Andan emceğini (memesini) dibinden ballı suyla yuyalar. Andan cehd edeler kim evvel oğlanın midesine anası sütü gire. Zira yad kişi sütü anası karnındaki gıdasına muhaliftir. Eğer şöyle olursa ki anasının hastalığı var ola, emzirmek olmaya, ya süt yaramaz ola.” sözleriyle değinmektedir.⁴

Eşref bin Muhammed; annelerin günümüzden farklı olmayarak, o dönemlerde de doktorların istemediği şeyleri yaptığını şu cümlelerle belirtmektedir. “Zamanımızın kadınlarının yanlış kanaatine kesret ile emzirmekte fayda olur inancıyla tıflı hareket ettikçe ve gözünü açtıkça ağzına meme sokup ta boğazına değin süt ile doldururlar. Vaciptir ki tıfl uykudan uyandıgı gibi meme vermeye belki bir miktar tahrik ide yahut beşiginden çözüp kaldırdıktan sonra emzire ki tamam uykusu açılmış ola”.

SÜT ANNELİK ÜZERİNE GÖRÜŞLER

Her üç tarihi şahsiyet de; emzirmede önceliği öz anneye verse de sağlık durumu, vefat, anormal süt ya da rahatı için annenin emziremediği durumlar için süt anne önermiştir. Günümüzde “süt anne”nin yerini tutabilecek süt bankaları yurtdışında işlevsel hale gelmiş olsalar da, ülkemizde dini ve teknik sebeplerden tam olarak kurulamamıştır.¹¹ İbn-i Sina “Sağlık sebeplerinden dolayı ya da anormal süt nedeniyle veya rahatı için, anne bebeğe bakamayabilir. Bu durumda sütü olan bir bakıcıya bu iş verilmelidir.” derken, Şaban Şifai bu konudan “Tıfla validesinin südü cümleden hayırlı olduğu bilindikten sonra validesi emzirmek mümkün olmadığı surette süt-anne seçilen hanımın iyisi salih hatundan olması.” şeklinde bahsetmektedir.^{1,4}

İbn-i Sina iyi bir süt annenin özelliklerini; “Süt anne şüphesiz, yaşı, fiziği, ahlakı, göğüslerinin şekli, sütün niteliği, son doğum yapmış olduğu zaman ve kendi çocuğunun cinsiyeti açısından uygun olmalıdır. Eğer bir bakıcı bütün bu şartlara uygunsuzsa ona iş verilebilir. İyi bir süt anne 25 ila 35 yaşları arasında olmalıdır; sağlığın ve gücünün zirvesinde olmalıdır. Onun özelliklerine gelince, iyi bir yüz ifadesi, güçlü geniş göğsü iyi gelişmiş kas yapısı olmalıdır. O, neşeli ve iyi ahlaklı olmalıdır. O, kızgınlık ve üzüntü ve karakterinin gelişmesini zayıflatmaya meylettiren ve bazen de bebeğin hislerini ters şekilde etkileyen korku gibi, sık sık hissi patlamalar göstermemelidir. Bundan dolayı, Yüce Peygamber Allah’ın duası onun ve neslinin üzerine olsun, zihnen dengeli olmayan kadınların bakıcı olarak kullanılmasını yasaklamıştır. Kötü karakterli bir bakıcının çocuğa vicdanlı bir bakım vereceği konusunda güvenilemez. Ve onun davranışı ters etki yapar” sözleriyle belirtmektedir.

Şaban Şifai süt anne seçimi şunları söylemektedir: “Sütanne seçmek gerektiğinde en iyisi oldur ki zikr olunacak şu sekiz şart taşıyan hanım tercih edile. Evvala sinni yirmibeş ile otuz beş arasında olmak lazımdır ki ol müddet insanın zamanı gençlik kuvveti ve sıhhati ve sinni kemalidir. Saniyen yüzü gökçek olup boyunu güçlü, göğsü geniş ve etine dolu ve semen ve orta olmakla her vecihle i’tidal mizac ve uygun biçimde ola. Salis, hüsnül ahlak ve mahmudetil efal olmak lazımdır zira ahlaki hasane mizacın itidaline ve ahlaki reddiye i’tidalden inhiraflına delalet ider. Ayrıca mutedi (yumuşak) huylu ve hüsnü suret olanların siretleri dahi güzel olup beşeriyet hasebiyle arız olan gam ve sıkıntı ve havf misilli infialatı nefsanîye reddiye kabulünden uzak olarak, feveran etmezler ve gadabdan dahi ictinab iderler zira ahvali mezkure mizacı ifsad itmekle südü dahi ifsad ider mürdânın (sütannenin) iffet ve sıhhat ve necdet ile ehli beytten olmak matluptur, validesinin akrabasından olmak mümkün olursa dahi efdal olur” demektedir.⁴ Eşref bin Muhammed süt anne seçimi için “Ve dahi ekser göğsü yassı olanın hulku (huyu) iyi olur. Her avratın ki hulku iyi ola, elbette sütü iyidir. Aruklukla (zayıflık), semizlikle (şişmanlık) miyane (itital) gerek ademe. Avrat kim katı semiz ola sütü galiz (ağır, hazmı güç) olur. Katı aruk olursa sütü safralı olur. Oğlan emziren avratın aklı yerinde gerektir. Zira Resul aleyhisselam men” eylemiştir, deli avrata oğlan emzirmeği. Emceği hazineli gerek, ne büyük gerek ne giçi (küçük). Oğlan emziren avratın sütü yedi sıfattadır gerek kim bahanesiz (kusursuz) ola; kıvami mutedil gerek: ne sıvık ola, ne koyu. Sıvığı kuvvetsizdir. Kavisi galizdir, yaramazdır. Miktarı ne ikin ne (o kadar) sütlü gerek kim çok ola kuvveti az olur. Ne ikin sütsüz gerek kim sütsüz olıcak vabis olur, yaramazdır.”⁴

İbn-i Sina süt annenin düzenli egzersiz yapması ve iyi beslenmesi gerektiğinden bahsederken, Şaban Şifai süt annenin beslenmesi için “Ve o buğday, akdarı, koyun eti, kuzu eti, ve ne sert ne de kokuşmuş olan balıkla beslenmelidir. Bu gaye ile salata özellikle iyidir ve aynı şekilde badem ve fındık iyidir: sebzelere roka salatası, hardal, yabancı fesleğen ve bir ölçü de nâden, sütün oluşmasında olumsuz etki yarattığı için kaçınılmalıdır” demektedir (aynı metin El-Kanun Fi’t-Tıbb Çocuk Bakımı, Bebeğin beslenmesi bölümünde de vardır, muhtemelen buradan kaynak almıştır).^{1,4}

Hem İbn-i Sina hem de Şaban Şifai’ nin genel önerileri süt annenin emzirme boyunca cinsel ilişkiye girmemesidir. İbn-i Sina; süt annenin kendi bebeğinin 1-2 aylık olması, tercihen bebeğin erkek olması, süt annenin doğumlarının zamanında gerçekleşmiş olmaları, süt annenin düşük ya da çocuk aldırılmamış olması gerektiğini belirtmektedir. Her üç bilim adamı da süt annenin hastalık durumunda tedavi edilebiliyorsa bir an önce edilmesi, aksi halde başka bir süt anne bulunmasını önermektedirler.

Bebeğe verilecek süt ile ilgili ayrı bir makaleye konu olabilecek kadar çok ayrıntılar vardır. Bunlar arasında; sütün rengi (beyaz olması), kokusu (hoş kokulu olması), lezzeti (hafifçe tatlı olması), bebeğe yetecek miktarda olması, çok ince ya da yoğun olmaması, peynirimsi, köpüklü veya parça parça olmaması gibi sayılabilir.

SONUÇ

Çağdaş tıbbi yaklaşımda; annelere bebeklerini ilk 6 ay yalnızca anne sütü ile beslemeleri önerilmektedir. Anne sütünün içeriği ve faydalarını artık daha iyi bilindiği için; hiçbir şekilde şekerli, ballı ya da tuzlu su karışımlarının bebeklere verilmesi uygun bulunmamaktadır. Geçmişte önerilenin aksine bebeklerin her istediğinde emzirilmesi önerilmektedir.

Ancak bu önerileri yaparken, geçmişte yaşanan dönemin şartları nedeniyle ortaya çıkmış ve zaman içerisinde örf-adet-gelenek-görenek olarak şimdiki zamanda karşımıza çıkan yanlış uygulamaların bir anda düzeleceğini düşünmemeliyiz. Yüzyıllarca sık dışkılamanın bebeklerde hastalık sayıldığı bir toplumda anneye “bebek her ağladığında emzir, bebekler zaten sık dışkılar” bilgisini vererek ya da doğumda tatlı su, ballı su verilmesinin adet olduğu bir toplumda “yalnızca anne sütü vereceksin” dayatmasının bir anda kabul göreceği beklenmemelidir. Doktorların anneleri yanlış uygulamalar için uyardıktan önce bu davranışların ortaya çıkış sebeplerini bilerek, annelere geçmişteki yanlış bilgiler ve şu an için sahip olunan güncel bilgileri anlatmaları durumunda anneler doğruyu yapmaya daha kolay ikna edilebilirler. Toplumda yapılan iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış her davranışın bir geçmişi vardır. Geçmiş doğru ve yanlış ile bilmeden sağlam bir gelecek inşa edilemez.

KAYNAKLAR

1. Kahya E (Türkçeye çeviren). İbn-i Sina. El-Kanun fi't-Tıbb, Birinci Kitap.1st ed. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara,1995.
2. Günaltay M Ş. Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler. Türk Tarih Kurumu Basımevi 2. baskı, 2009.
3. Yöntem A C, Çeviri ve sadeleştirme: Ahmet Acıduman, Şair ve tabip Şifâî Şaban Efendi. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2010; 53: 244-250
4. Şafak O N. İlk Dönem (14. ve 15. Yüzyıl) Türkçe Tıp Yazmalarında Çocuk Sağlığı Hastalıkları ve Tedavileri, New Hist Med Stud, 2010; cilt 12-15:227-313.
5. Akyay N. Osmanlılar Devrinde Tababet ve Bu Zamanda Yetişmiş Büyük Türk Hekimleri. Mikrobiyoloji Bülteni, 1968; cilt 2:160-165.
6. Eliaçık M. Şaban efendi'nin şifâ'iyye risalesinde inci üzerine açıklamalar. JASSS 2012; Volume 5 Issue 6, p. 189-203
7. Acıduman A. Eşref bin Muhammed'in Hazâ'inü's-a'âdât'ında "Beyin ve Kafa Sinirleri" Üzerine. Türk Nörosirürji Dergisi, 2009, Cilt: 19, Sayı: 1, 17-24.
8. İlhan N. Eşref Bin Muhammed ve Hazâ'inu's-Sa'âdât'ın İmla ve Ses Bilgisi Özellikleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi "Fırat University Journal of Social Science" Cilt: 10 Sayı:1, Sayfa: 79-92.
9. Yurdakök M, Peygamberler ve pediatri, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2004; 47: 158-159.
10. Ağırman C. Ad koyma ve Hz. peygamber'in isimlere karşı tutumu. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1998; 2(1): 217.
11. Çelik N Y, Çelik S. Türkiye'de Süt Bankaları. Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2014;22(1):33-7.